

ДЕЛІЯ Оксана Вікторівна,
канд. іст. наук, доцент
Полтавський університет
економіки і торгівлі
(м. Полтава)

І. Ф. ПАВЛОВСЬКИЙ (21.01.1851–14.05.1922):

ЖИТТЯ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Мікроісторичний підхід до висвітлення історичного процесу підвищує історіографічне значення інтелектуальних біографій. І. Ф. Павловський належить до когорти видатних істориків, життєвий шлях котрих припав на злам епох.

Микроисторический подход к освещению исторического процесса повысил историографическое значение интеллектуальных биографий. И. Ф. Павловский принадлежит к когорте выдающихся историков, жизненный путь которых пришелся на слом эпох.

Micro historical approach to the interpretation of the historical process has raised the historiographical value of intellectual biographies. Pavlovski belongs to the cohort of outstanding historians, whose way of life was the turn of epochs.

Сучасний розвиток історичної науки, виникнення концептуально нових підходів до вивчення історичного процесу багато в чому визначається динамікою розвитку сучасного суспільства, потребами його інтелектуальної складової. Відхід у вітчизняній історіографії від традиційних радянських ідеологічних доктрин, виникнення постмодернізму як основного напрямлення у гуманітарній думці західних дослідників, вивели на авансцену історичного пізнання такі собі «фігури умовчання», життя «незамечательных людей». Йдеться про реконструкцію інтелектуальних біографій істориків, добре відомих

у вузьких професійних колах дослідників минулого, котрі були присутніми у історіографічному просторі на зламі епох.

Серед таких невтомних дослідників минувшини Полтавщини значиться постать історика-краєзнавця, архівіста, музейника І.Ф. Павловського. На нашу думку, немає потреби вдаватись до відтворення анкетних даних цього вченого, котрі добре відомі й продовжують активно тиражуватись у численних публікаціях. Цілком погоджуючись із точкою зору Л. Бабенко щодо браку нових підходів до висвітлення наукової кар'єри І. Ф. Павловського, спробуємо зупинитись на тих аспектах його творчого і життєвого шляху, котрі висвітлені фрагментарно та потребують подальших досліджень.

Науковий доробок І. Ф. Павловського став предметом наукових розвідок В. Жук, П. Ротача, Т. Пустовіта, дисертаційних досліджень А. Аббасова та О. Семергея. Особистий внесок І. Павловського в справу збереження архівів Полтавщини був високо оцінений у працях В. Горбика та І. Бутича та ін. У розвідці В. Коротенка наведено опис документів особового фонду І. Павловського, який зберігається в Центральному державному історичному архіві України міста Київ.

Попри значний історіографічний інтерес вказаних праць та беззаперечний науковий авторитет їх авторів церковно-історична складова доробку вченого та його постреволуційна діяльність залишились поза увагою науковців та потребують подальших досліджень.

Метою публікації є вивчення наукового поступу І. Ф. Павловського на ниві дослідження церковно-історичного краєзнавства на Полтавщині. Також стаття має на меті на основі опублікованих та неопублікованих документальних джерел проаналізувати професійну діяльність науковця в умовах історичного вибору, реконструювати окремі аспекти його життя в нових соціально-політичних реаліях.

Серед представників історичної науки на Полтавщині на зламі ХІХ – ХХ ст. І. Ф. Павловському належить особливе місце. Він був автором близько 150 робіт з історії краю. Значна частина наукової спадщини вченого присвячена

церковно-краєзнавчій тематиці. Початок діяльності І. Павловського припав на період реформ в Російській імперії 60 – 80-х р. XIX ст., що відчутно вплинуло на зміст його досліджень. Характерна особливість доробку вченого – розгляд місцевого церковно-історичного матеріалу в контексті загальноімперських подій. Однією з перших публікацій цього часу стала студія з історії Полтавської духовної семінарії, яка в 1874 р. була надрукована в часописі “Полтавские епархиальные ведомости”.

Протягом 1874–1877 рр. І. Павловський підготував цикл нарисів з історії окремих парафій Полтавської єпархії. Студії стали підсумком наукових відряджень дослідника до Константиноградського та Полтавського повітів. Поїздка мала на меті знайти відповідь на питання, поставлене в 1873 р. І. Павловському відомим російським істориком М. Погодіним. Останній, працюючи над дослідженням, присвяченому діяльності Петра І, поцікавився, чи не мала назва села Циглерівки Константиноградського повіту губернії спільне походження з прізвищем стрілецького полковника Циклера. Полковник став відомим в історії як ініціатор замаху на Петра І.

У 1877 р. І. Павловський опублікував статтю, присвячену приходу с. Циглерівки. Він стверджував, що назва села походить від прізвища місцевих дворян Циклерів. Дослідник з’ясував, що історія с. Циглерівки в першій половині XIX ст. була тісно пов’язана з ім’ям генерала О. Алімова.

У 1876 р. в “Полтавских епархиальных ведомостях” І. Павловським був надрукований нарис з історії приходу с. Локощини Полтавського повіту. Учений спирався на джерела XVII ст., вилучені з архіву Малоросійської колегії, Російського архіву. Науковцем був обстежений архів місцевого храму св. Миколая, переглянутий опис церковного майна 1827 р. Того ж року вийшла друком студія І. Павловського присвячена “лжепастирю” О. Вахницькому (1779–1782 рр.). Праця була підготовлена на підставі документів з архіву Миколаївського храму с. Локощини [1].

У цей період краєзнавець розпочав упорядкування біографій видатних церковних ієрархів. Упродовж 1878–1880 рр. на сторінках “Полтавских

епархиальных відомостей” були надруковані студії науковця, у яких висвітлювалась діяльність єпископа Чигиринського І. Фальковського, полтавського єпископа Г. Вишневського. Щоправда, працю про життєпис І. Фальковського критикували за біографічні неточності сучасники І. Павловського. Науковець помилково вважав місцем народження ієрарха м. Білоцерковці Лохвицького повіту. Насправді ж І. Фальковський був уродженцем Пирятинського повіту єпархії [2].

Особливу увагу дослідника привернула постать єпископа Переяславського А. Берло. З 1880 р. краєзнавець розпочав публікацію указів преосвященного, які стосувалися господарської діяльності єпископії. Також І. Павловський пролив світло на діяльність єпископа щодо вдосконалення церковної організації. Зокрема ним був досліджений внесок А. Берло в запровадження інституту діаконства на Переяславщині в XVIII ст. [3]. Цього ж року побачили світ публікації краєзнавця, присвячені історії церковної організації, студії, які описували матеріально-побутове становище священства в XVIII ст. Здебільшого, нариси торкалися Переяславського благочинства.

Початок XX ст. став періодом найбільш активної і плідної краєзнавчо-дослідницької діяльності. У цей час І. Павловський керував справами Полтавської вченої архівної комісії, брав участь у діяльності Полтавського історико-археологічного комітету. Науковець обіймав посаду завідувача музею Полтавської битви (1909–1918 рр.), був обраний дійсним членом Таврійської, Псковської, Ставропольської, Казанської архівних комісій [4]. До 1913 р. вчений продовжував викладати в Полтавському кадетському корпусі.

Церковно-історичне краєзнавство залишалось одним з пріоритетних напрямів досліджень І. Павловського. Науковець продовжував вивчення й опис церковних старожитностей, дослідження історії визначних культових споруд регіону. Цілком закономірно, що увагу вченого, який у своїх працях дотримувався офіційних історіографічних традицій, привертали культові пам'ятки, пов'язані з історією Полтавської битви. У 1908 р. вийшла друком праця „Битва под Полтавой 27 июня 1709г. и ея памятники”, у якій краєзнавцем

була досліджена історія Сампсоніївського храму на Шведській могилі від розпорядження Петра I про його спорудження до середини XIX ст. В архіві Полтавського губернського правління вченим був знайдений і уведений до наукового обігу оригінал заповіту Й. Судієнка.

До поля зору науковця потрапив і інший культовий пам'ятник, сучасник Полтавської перемоги – Спаський храм. Історії храму І. Павловський приділив чимало уваги у своїх дослідженнях. У 1910 р. була опублікована ґрунтовна монографія І. Павловського, присвячена історії Полтави I половини XIX ст. [5]. Ця праця, за висловом автора, „свела воедино все разрозненные труды на базе архивных данных” з історії міста. Краєзнавець виявив безпідставність сумнівів О. Богдановича, П. Бодянського щодо факту існування Спаського храму за часів Полтавської битви. Також І. Павловський спробував розв'язати суперечки попередніх дослідників щодо встановлення дати спорудження Спаського храму. Він стверджував, що Преображенський храм згорів у 1704 р., а в 1705 р. священником І. Світайлом на тому ж місці був збудований Спаський храм. Варто зазначити, що ця гіпотеза була схвалена істориками і покладена в основу сучасних досліджень з історії храму.

Краєзнавець увів до наукового обігу матеріали з історії Спаської церкви, надані настоятелем Хрестовоздвиженського монастиря преосвященним Феодосієм. Документи, вилучені з монастирського архіву, свідчили про належність храму до монастиря. До праці додавалася світлина із зображенням іконостасу Спаського храму. У 1910 р. колекція І. Павловського поповнилась іншими зображеннями храму. Один з малюнків містив зображення храму до спорудження мурованого футляру в 1837 р., ще два малюнки були надані генералом П. Потоцьким.

Окрім історії Спаського храму, монографія дослідника містила довідковий матеріал про інші храми міста. І. Павловський навів також короткі життєписи 9 церковних ієрархів, серед яких були біографії полтавських преосвящених Гедеона, Ієремії, Нафанаїла. Монографію супроводжувало 80 ілюстрацій. У книзі були надруковані рідкісні портрети місцевих церковних

діячів Г. Ящуржинського, Н. Павловського, І. Соловійова, у ній також було оприлюднено світлину із зображенням Плащаниці 1706 р.

Згодом від розрізнених церковно-краєзнавчих студій І. Павловський перейшов до створення фундаментальної праці з історії єпархії.

Слід відзначити, що серед історичних доробків того часу не було систематизованого та всеохоплюючого дослідження з церковної історії краю.

Щоправда, у 1901 р. вийшла праця викладача Полтавського кадетського корпусу, члена ПВАК А. Грановського під назвою „Полтавская епархия”. Але дослідження охоплювало лише 4 повіти єпархії: Зіньківський, Полтавський, Гадяцький, Лубенський. Сам автор зазначив, що „труд не является результатом личного непосредственного изучения церквей епархии [6]”. І. Павловський критикував монографію А. Грановського за відсутність архівних джерел. Під впливом його наукового авторитету редактор неофіційної частини „Полтавских епархиальных ведомостей” В. Конопатов відмовився публікувати дослідження в часописі, назвавши працю „материалом сырым [7]”.

Натомість І. Павловським було запропоноване власне дослідження з історії єпархії. У 1916 р. Полтавською архівною комісією була видана монографія науковця „К истории Полтавской епархии”. Дослідження увібрало в себе унікальний церковно-краєзнавчий матеріал, зібраний ученим у процесі наукової діяльності. В основу видання були покладені документи ХІХ ст. з архівів Полтавського губернського правління та Полтавської духовної консисторії.

У науковому доробку І. Павловського особливе місце посідала краєзнавча довідкова література, підготовлена за сприяння й участі ученого, яка стала першим вдалим досвідом систематизації біографічних відомостей видатних земляків. Окрім того дані, наведені в словниках науковця, не втратили своєї актуальності й можуть використовуватися сучасними дослідниками.

У 1911 р. Полтавська вчена архівна комісія „по примеру других комиссий [8]” розпочала роботу по складанню біографічного словника видатних діячів,

життя чи діяльність яких були пов'язані з Полтавщиною. У процесі підготовчої роботи І. Павловським було зібрано 400 біографій. У підготовці видання також брав участь В. Модзалевський. У 1912 р. побачив світ „Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII ст.". Біографічний словник не зміг умістити життєписи всіх представників наукового й літературного світу Полтавщини. Це змусило І. Павловського продовжувати роботу по збору біографічних даних для доповнення до словника. У 1913 р. вийшло друком „Первое дополнение к краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с середины XVIII ст.". Працю доповнило 85 нових біографій.

Науковий світ високо оцінив діяльність І. Павловського зі створення словника „о второстепенных и третьестепенных писателях и ученых [9]". Сам словник, за відгукками часопису „Современник", набув значення „первоисточника [10]". Одночасно науковцем готувався друк ще одного краєзнавчого довідкового видання, яке б містило життєписи „архиереев, благотворителей [11]". У 1914 р. Полтавською архівною комісією був виданий біографічний словник, присвячений церковним ієрархам, державним і громадським діячам Полтавської губернії .

У цей час краєзнавець продовжував оприлюднення документів з архіву Полтавської консисторії. У 1917 р. в часописі „Полтавские епархиальные ведомости" ним були опубліковані студії з історії Полтавської єпархії ХІХ ст. Нариси стали продовженням його монографії „К истории Полтавской епархии" й стосувалися пастирської діяльності преосвященного Гедеона. Окрім того І. Павловський у своїх тогочасних статтях звернувся до побутового життя духовенства Переяславського і Лубенського повітів першої половини ХІХ ст.

У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві в особовому фонді І. Павловського зберігаються неопубліковані нотатки. Переважна частина цих матеріалів була датована 1917 р. і являє собою власноручні копії архівних документів першої половини ХІХ ст. До нашого

часу дійшов цикл рукописних матеріалів краєзнавця з церковної історії Переяславського повіту, окремих культових споруд Полтави та повіту [12].

Нова політична ситуація негативно позначилася на функціонуванні громадських науково-історичних осередків, створених на українських землях за старої влади. Так, декрет Леніна „Про реорганізацію архівної справи в РСФСР” від 1 червня 1918 р. поставив крапку в діяльності губернських вчених архівних комісій. Приміщення Полтавської вченої архівної комісії було реквізоване новою владою. Протягом 1917 – 1918 рр. ще одне дітище І. Павловського – колекція музею Полтавської битви була розграбована. У 1918 р. науковець залишив посаду завідувача музеєм та перейшов на службу до новоствореного Губернського історичного архіву.

Про життя науковця в перші роки радянської влади відомо небагато. Нотатки І. Павловського, котрі могли б пролити світло на його життя цього періоду, були знищені наляканою родиною в 30-ті роки. Останні записи в записнику вченого датуються 1919 роком та стосуються переважно сімейного бюджету [13].

Проте робота над краєзнавчим довідниковим комплексом тривала до кінця життя науковця. У 1918 р. І. Павловським було зібрано 80 нових біографій вчених та письменників. У рукописному варіанті до нас дійшли біографічні довідки, складені в перші роки встановлення радянської влади. Попри це, стан здоров'я, котрий невпинно погіршувався, складна соціально-політична ситуація завадили вченому продовжити публікацію словників. У листі до О. Левицького, датованого, на нашу думку, 1918 роком, І. Павловський із сумом зазначав, що нову книгу словника „...пусть печатает комиссия после моей смерти [14]”.

Зрозуміло, що І. Ф. Павловський як представник «буржуазної» наукової інтелігенції, не володіючи «сакральністю пролетаріату» важко адаптувався до нової політичної ситуації. Багато дослідників говорять про його «усамітнення та звужене коло спілкування». Науковець так і не зміг оволодіти мовою

взаємодії, не понизив «крику до шепотіння». Акт конформізму був огидний його натурі справжнього інтелігента.

Про це свідчить і розвідка Л. Бабенко, присвячена останнім рокам життя І. Ф. Павловського. Зокрема за даними дослідниці науковець у 1922 р. незадовго до смерті, власноруч скопіювавши таємну телеграму адресовану місцевій комісії по вилученню церковних цінностей, передав її текст священику Троїцької церкви В. Зеленцову. Тим самим І. Ф. Павловський врятував від арештів десятки священнослужителів під час кампанії по вилученню церковних цінностей [15].

Отже, І. Ф. Павловський є одним з видатних науковців, котрим припало жити на зламі епох. Його наукова спадщина й досі має виняткове історіографічне значення. Життєвий і науковий шлях цього вченого свідчить про високі людські якості його особистості, невтомну дослідницьку натуру.

Список використаних джерел

1. *Павловский И.* Лжеименный пастырь. 1779–1782гг. / Павловский И. // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1876. – № 14. – С. 571–578.
2. *Булашев Г.* Преосвященный Ириней Фальковский, епископ Чигиринский / Булашев Г. – К. : [б. в.], 1883. – 285 с.
3. *Павловский И.* Из хроники Переяславского дьяконства / Павловский И. // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1880. – № 12. – С. 533–546.
4. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДАК)*, ф. 276, оп.1, спр. 106, арк. 55–56, 58.
5. *Павловский И. Ф.* Полтава: исторический очерк ея, как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами. 1802–1856 гг. / Павловский И. – Полтава : Эл. типо-литогр. бывшего “И. А. Дохман”, 1910. – 416 с.
6. *Грановский А. А.* Полтавская епархия ее прошлом (До открытия епархии в 1803 г.) и настоящем : историко-статистический отчет : уезды Полтавский, Зеньковский, Гадячский, Лубенский. – Полтава : [б. в.], 1901. – Вып. 1. – С. 4.
7. *Институт рукопису НБУВ (ІР НБУВ)*, ф. III, спр. 53738–53747, 21 арк.
8. *ІР НБУВ*, ф. III, спр. 34000, арк. 30–31. [Лист Павловского І. – Модзалевському В. від 6. 10. 1911 р].
9. *ЦДАК*, ф. 267, оп. 1, спр. 104, арк. 37. [Отзыв о словаре].
10. *Там само.* – Арк. 36 зв.

11. *ІР НБУВ*, ф. III, спр. 34014, арк. 57. [Лист Павловського І. – Модзалевському В. від 19. 07. 1912 р.]

12. *ЦДІАК*, ф. 267, оп. 1, спр. 104, арк. 46–48; 59; 73; 85.

13. *Кобиляшна Є.* Життя І. Ф. Павловського протягом 1904–1919 рр. (за матеріалами неопублікованої записної книжки) [Електронний ресурс] / Євгенія Кобиляшна // Полтавець І. Ф. Павловський і Полтава кінця XIX – 20-х років XX століття : матеріали круглого столу, 18 січня 2013 р. – Режим доступу : http://www.battle-poltava.org/ukr/pavlovsky_2013/

14. *ІР НБУВ*, ф. III, спр. 53743, арк. 1. [Лист Павловського І. – Левицькому О. [1918 р.]].

15. *Бабенко Л. Л.* Іван Францович Павловський і перші роки більшовицької влади у Полтаві / Л. Л. Бабенко // *Край*. – 2012. – № 99. – С. 7–9.